

TARİHSEL SESBİLGİSİ VE BİÇİMBİLGİSİ ARAŞTIRMALARININ DİLBİLİM ÇALIŞMALARINA OLASI KATKILARI VE TERİMLER ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Emine YILMAZ*

ÖZ

Türkiye'deki Türkoloji yayınlarında, Türkologların dilbilim bilmemelerinden kaynaklanan sorunlar dilbilimcilerin sürekli eleştiri kaynağı olmuştur. Madalyonun diğer yüzünde ise dilbilimcilerin tarihsel sesbilgisi, biçimbilgisi ve sözdizimi altyapılarının eksikliğinden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Bu yazı, tarihsel Türkoloji araştırmalarının, özel olarak Türkçenin yapı ve işleyişiyle ilgilenen dilbilimcilere sağlayabileceği olası katkıları örneklendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, dilbilim, tarihsel sesbilgisi, tarihsel biçimbilgisi.

ABSTRACT

The Probable Contributions of Historical Diachronic Phonetical and Morphological Researches on Linguistic Studies

The main critique of the linguists to the studies of turcology that the experts of turcology in Turkey do not study linguistics enough and the literature on Turcology have problems due to the lack of linguistics knowledge. But on the other hand, the works of linguistics in Turkey have problems since the linguists do not pay attention to the studies of historical grammar, historical phonetics, morphology and syntax. This study exemplifies the possible contributions of the studies of historical turcology to the linguists who work on the structure and grammar of the Turkish language.

Key Words: Turcology, linguistics, diachronic phonology, diachronic morphology.

* Prof. Dr. "Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat, Bölümü
ANKARA /TÜRKİYE, e-posta: eminey@hacettepe.edu.tr

Türkçenin gelişme süreci, kaynak yapıtları, sözlükleri ile ilgili derslerde, özellikle yabancı dille öğretim yapan dilbilim bölümlerinde yararlı olabilir. Benzer şekilde Türk dillerinden bir başkasının öğretilceği dersler tüm dilbilim öğrencilerine değişik bir bakış açısı kazandırabilir. Başka bilim alanlarında olduğu gibi dilbilim alanında çalışacak olanların da yazmadan önce okumaları, birikim sağlamaları gereken pek çok konu vardır. Bu konular Türkoloji alanında da olabilir, başka alanlarda da olabilir. Ancak bunlar Türkoloji öğrencilerinin *"dilbilime olan gereksinimleri gibi olmazsa olmaz nitelikli değildir"* (İmer 2000: 45).

Yukarıdaki alıntı, Türkiye'deki çoğu dilbilimcinin dilbilim/Türkoloji ilişkisine bakışını yansıtan bir örnek olarak seçilmiştir (krş. Sezer 1990, İmer 2000, Kocaman 2000 vb.). Özel bir dilin yapı ve işleyişini araştırmak için evrensel bir dilbilim bakış açısının ve kuramsal bir altyapının gerekliliği tartışılmaz olmakla birlikte, bu yazı, dilbilim öğrencileri için de Türkolojinin neden *olmazsa olmaz* nitelikli olduğunu anlatmak için tasarlanmıştır.

Doğal olarak burada sözü edilen dilbilim, genel olarak dil olayını ele alan değil, özel olarak Türkçenin yapı ve işleyişine yönelen, bu yönüyle de Türkoloji ile örtüşen dilbilimdir.

1. Türkçenin Yapı ve İşleyişine Yönelik Dilbilim Yayınlarındaki Sorunların Kaynakları:

1.1. Kaynak kullanımı:

Türkolojinin tarihi de aslında modern dilbilimi araştırmalarının tarihinden daha eski değildir. Gerçek anlamda Türkoloji araştırmalarının, 19. yüzyılın sonunda Moğolistan'da Orhon Yazıtlarının bulunuşu ve V. Thomsen tarafından okunuşuyla başladığı söylenebilir. Runik harflerle taş üzerine kazınarak hazırlanmış olan bu metinler, Türkçeyi geriye doğru 1.300 yıl boyunca kesintisiz olarak izleme olanağı sağlamıştır.

Orhon Yazıtlarından başlayarak, Batıda ve Türkiye'de, Türkçenin her dönemine ilişkin çok sayıda metnin yazıçevrimi, sözlükleri ve bu metinlere dayanılarak hazırlanan Türkçenin tarihsel dönemlerinin karşılaştırmalı gramerleriyle, bu alanda ortaya konulmuş çok büyük bir bilgi birikimi vardır. Özellikle Türkiye'de yapılmış olan çalışmalarda kuramsal altyapı açısından önemli eksiklikler olsa da, Türkçenin ses, biçim ve sözdizimi tarihiyle ilgili pek çok sorunun çözümünde önemli mesafeler alınmıştır.

Türk dillerine ait eski ve yeni bütün biçimleri içine alan kökenbilimsel ve karşılaştırmalı sözlükler henüz ideal olana ulaşamamışsa da ortaya konulmuş çok sayıda önemli yayın kolayca ulaşılabilir durumdadır.

Türkçenin yapı ve işleyişine yönelik, dilbilimciler tarafından hazırlanmış, çalışmalarda, Türkçenin art zamanlı sesbilgisi, biçimbilgisi, biçimsesbilgisi ve kökenbilimi ile ilgili bu temel kaynaklara yeterince başvurulması en önemli sorun olarak görünmektedir.

Kimi zaman da temel kaynaklar yerine ikincil ve/veya amaca uygun olmayan yayınların esas alındığı görülebilmektedir. Örneğin Türk dillerinin tarihsel sesbilgisiyle ilgili bir yayında: "... iki ünlü arasına gelen *b* ya da *m* sesbirimi, *v* sesine dönüşür varsayımını destekleyen kanıt yine Azerbaycan lehçesinden alınan bir özdeyişte bulunmaktadır" (Taneri 2003: 411) deniliyor. Eski Türkçedeki söz içi ve sonu *b* sesinin Oğuz grubunda *v* olması (*eb* > *ev*, *sebin* > *sevin*-) Türkçe ses tarihinin en iyi bilinen örneklerindendir ve bunun için özdeyişlerde kanıt aranmasına gerek yoktur. Orhon Yazıtlarına ve Oğuz grubundan herhangi bir dilin herhangi bir sözlüğüne veya gramerine bakmak yeterlidir.

Yine aynı çalışmada *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'ne (Ercilaş vd. 1991) dayanılarak *güneş* ve *kuyas* sözcüklerinin aynı kökten geldiği sonucuna varılmıştır. Anlamları aynı olmakla birlikte *güneş* ve *kuyas* farklı sözcüklerdir. Buradaki sorunun kaynağı, kökenbilimsel bir sözlük olmayıp, sadece pratik amaçlarla kullanılabilecek bir anlam karşılıkları sözlüğünün köken açıklamaları için kullanılmış olmasıdır.

Kimi zaman da temel kaynaklar için eski yayınların kullanımı sürdürüldüğü için Türkolojideki gelişme dilbilim yayınlarına yansıyamamaktadır. Örneğin, 2000 sonrası kimi dilbilim yayınlarında *Orhon Yazıtları* için hala T. Tekin'in 1988'deki TDK yayınının esas alındığı görülüyor. Oysa yazıtlar üzerinde hem T. Tekin tarafından Türkçe [ör. (1994) *Tunyukuk Yazıtı*, TDA 5, Ankara: Simurg; (2003) *Orhon Yazıtları*. Kül Tigin, Bilge Kagan, *Tunyukuk*, Yıldız, Dil ve Edebiyat 1, İstanbul; (2003) *Orhon Türkçesi Grameri*, TDA 9, İstanbul; (2006) *Orhon Yazıtları*, TDK (gözden geçirilmiş 2. baskı)], hem de batıda farklı dillerde yapılmış çok yeni tarihli yayınlar bulmak mümkündür [V. Rybatzki (1997) *Die Toñuquq-Inschrift*, Studia uralo-altaica 40, Szeged; Árpád Berta (2004), *Szavaimat jöl halljátok...*, Szeged].

Türkçenin ses tarihinde çok önemli bir yeri bulunan uzun ünlüler konusuna dilbilimciler de sık sık değindikleri halde, bu konuda hala T. Tekin'in 1975'te yayımlanmış olan kitabı kullanılıyor. Oysa kitabın 1995'te *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adıyla yapılmış olan yeni yayını pek çok düzelti, değişiklik ve ek bilgi içeriyor.

Yaygın bir şikayet, Türkologların yazdığı dilbilgisi kitaplarının, dilbilim alanında üretilmiş kuramlara dayanmadığı ve modern dilbilim araştırmaları sonuçlarına yer verilmediğidir (ör. Sezer 1990, İmer 2000, Kocaman 2000 vb). Bu şikayetler büyük ölçüde doğrudur da. Ancak bu yönde ciddi bir çaba gösteren Eker 2006 (dördüncü baskı) bilinmiyor.

1.2. Yeniden Yapılandırma ve Karşılaştırmalı Çalışma İlkeleri

Çok önemli bir konu da rekonstrüksiyon (yeniden yapılandırma) sırasında başvurulması gereken diller ve kaynaklardır. Bir sözcüğün en eski biçiminin tasarlanabilmesi için öncelikle hangi Türk dillerinin eskicil özellikler taşıdığının bilinmesi gerekir. Kimi özel durumlar için bütün Türk dillerine ait veriler önemli olabilir ama ana biçimin tasarlanmasında Eski Türkçe, Çuvaşça ve Halaçça genelde yeterlidir. Ünlü niceliğinin belirlenmesi için ayrıca Türkmence ve Yakutça, *a* sesinin niteliği için de Tuvaca önemlidir. Buna karşın Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Kırgızca gibi dillere ait verileri kullanmak çoğu durumda yarar sağlamaz (bk. Doerfer 1984).

Bir dilbilimci tarafından, Türk dili tarihinde bazı nazal seslerin varlığını kanıtlamak için hazırlanmış bir çalışmada, sadece Azeri, Başkurt, Tatar, Tuva ve Kırgız söz varlığına başvurulduğu görülebiliyor (Taneri 2003). Türkçenin ses tarihiyle ilgili böyle bir çalışmada, Çuvaşça, Yakutça, Halaçça, Türkmence gibi dillere ait veriler değerlendirilmedikçe, hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın doğru sonuçlara ulaşmak olanaksızdır.

Yine Türk dillerinin sayı dizgesi ile ilgili bir makalede de (Yılmaz-Önder 2003), kırk dil ve pek çok lehçe ve ağıza bakıldığı halde, Yakutça ve Çuvaşçanın (neden gösterilmeksizin) dışarıda bırakıldığı belirtiliyor. Oysa her iki dil için, Türkçe de dahil olmak üzere, pek çok dilde hazırlanmış gramer ve kökenbilim sözlükleri kolayca ulaşılabilir durumdadır. Türkçenin ses ve biçim tarihi ile ilgili bazı özellikler sadece Çuvaşça ile açıklanabileceğinden, Çuvaşça veriler kullanılmadan Türk dilleri üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılamaz.

2. Bu Makale İçin Taranan Yayınlar ve Taramada Kullanılan Ölçütler

Özel olarak Türkçeyi ele alan dilbilim yayınlarındaki sorunlara ana çizgileri ile değindikten sonra, kaynak seçimindeki ölçütlerimi özellikle vurgulamak isterim.

Öncelikle yayınların yeni, çoğunlukla da 2000 sonrasına ait olmalarına dikkat edildi. Çünkü daha eski yayınlarla (özellikle Demircan 1977 ile) ilgili kimi sorunlar çeşitli kaynaklarda dile getirilmiş, tartışılmış¹, yeni baskılarda bunların düzeltilmesi yoluna da gidilmiştir.

Bir diğer ölçüt, incelenen yayınların, doğal olarak kuramsal değil, Türkçenin yapısı, işleyişi ve değişimi ile ilgili olmalarıdır.

Son olarak bu yayınların tümüne çok şey borçlu olduğumu belirtmek istiyorum. Geleneksel dilbilgisi kitaplarında cevabını bulamadığım pek çok soru için onlara başvurdum ve en önemlisi neyi nasıl anlatmam gerektiğini onlardan öğrendim.

Bu araştırma için dilbilgisi kitapları yanında, Dil Derneği'nin 1989 ve çeşitli üniversitelerin 1982'den beri düzenlemiş oldukları dilbilim kurultaylarının bildiri kitapları ve *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* (1991-), *Genel Dilbilim Dergisi* (1978-), *Dilbilim Yazıları* (1990-) adlı dergiler de taranmış ve örnekler kaynakçada belirtilmiş olan yayınlardan alınmıştır.

3. Örneklerin Sunumu ile İlgili Kimi İlkeler

Örneklerle ilgili tartışmalar ilk kez bu çalışmada yer almadıkları için ayrıntıya girilmemiş, açıklamalar Türkoloji ile ilgili genel kaynaklarda kolayca ulaşılabilecek durumda oldukları için, çok gerekmedikçe kaynak gösterme yoluna gidilmemiştir.

Yine yazının amacı dikkate alınarak yazı çevrimi işaretleri son derece sınırlı sayıda tutulmuş (geniz *n*'si için *n̄* ve uzunluk için (:)) işaretleri ve AT (Ana Türkçe), ET (Eski Türkçe), EAT (Eski Anadolu Türkçesi) ve TT (Türkiye Türkçesi) dışında kısaltma kullanılmamıştır.

¹ Ör. bk. Tekin 1997b: 169-182 (ilk yayını 1979). Ayrıca Demircan da *Sesdizimi* (1996: 176) adlı çalışmasında 1977'deki yayınına ilişkin eleştirilerden söz etmiştir.

4. Örnekler:

4.1. Uzun, aşağıda verilmiş olan A ve B listeleriyle ilgili olarak özetle, A listesinde türetim ilişkilerinin açık olduğunu, B listesinde ise belirgin tabanlar bulunmadığını ve *çis-*, *irg-*, *ird-*, *yar-*, *don-* gibi görünümünün bütünü rahatsız edici olduğunu söyler (2004: 60, 64).

A	B
<i>serp</i> > <i>serp-ele-</i>	* <i>çis</i> > <i>çisele-</i>
<i>silk</i> > <i>silk-ele-</i>	* <i>irg</i> > <i>irgala-</i>
<i>it</i> > <i>it-ele-</i>	* <i>ird</i> > <i>irdele-</i>
<i>kız</i> > <i>kız-an</i>	* <i>oğl</i> > <i>oğlan</i>
<i>yön</i> > <i>yön-et-</i>	* <i>il</i> > <i>ilet-</i>
<i>düz</i> > <i>düz-et-</i>	* <i>yar</i> > <i>yarat-</i>
* <i>don</i> > <i>donat-</i>	

Tarihsel bakış açısıyla B listesindeki sözcük tabanlarının da A listesindekiler kadar belirgin olduğu görülebilir. İlk dört sözcükte biçimsesbilgisel süreçler söz konusudur:

çisele- < *çiğse-* “ıslanmak” + *-ele-* < *çiğ* “nem”

irgala- < *irga-* “sallamak” + *-ala-*²

irde- “araştırmak” + *-ele-*

oğl < *ogul* (Clauson 1972)

ilet- eylemi ise tabii ki bir **il* ad köküne götürülemez. Bilinen en eski metinlerde *ilt-* biçimiyle de karşımıza çıkan bu sözcüğün kökü Clauson'da (1972) **ilt-*~**ilet-* olarak verilmiştir.

yarat- ve *donat-* biçimleri de sırasıyla *yara-* “yararlı olmak, kullanışlı olmak; yaratmak” ve *dona-* “giydirmek, süslemek” (< *don* “giyecek”) eylemlerinden *-t* ettirgenlik ekiyle türemişlerdir (Clauson 1972).

4.2. Uzun, yine aynı kaynakta, özetle, *öğren-/öğret-* ve *tüken-/tüket-* eylemlerinin tabanlarının da belirgin olmadığını öne sürer (2004: 60).

öğren- ve *öğret-* eylemleri, ET *ögür* “sürü” adına *-e-* eylem yapım ekinin getirilmesiyle oluşan *ögür-e-* “alışmak” gövdesinin dönüşlülük ve ettirgenlik ekleri almış biçimleridirler ve Türkçedeki yaygın bir

biçimsesbilgisel gelişmeyi, yani vurgusuz orta hecenin düşmesini sergilerler (Erdal 1991: 33).

tüken-, *tüket-* eylemlerinde ise sırasıyla dönüşlülük ve ettirgenlik ekleri bulunduğu açıktır. ET *tüke-l* “bütün, hep”, TT *tüm* gibi veriler, söz konusu eylemlerin daha eski biçimlerine ışık tutar (Clauson 1972).

4.3. “Kök eylemler *çalış-*, *öğren-*, *kıvır-*, *ayır-* gibi sınırlı sayıda eylem hariç ... genellikle tek hecelidir” (Uzun 2004: 202).

Bu kısa alıntıda, verilen biçimlerin kök oldukları sonucu ortaya çıkıyorsa da, türemiş oldukları açıktır:

çalış- < *çal-* “vurmak; gayret etmek”

öğren- < *ögür-e-* “alışmak” < *ögür* “sürü”

ayır- < *adır-* < **ad-* (krş. ET *ad-ı-n* “başka”) (Clauson 1972, Erdal 1991).

kıvır- eyleminin beklenen **kıv-* biçimi metinlerde kanıtlanamamışsa da ettirgenlik ekiyle türemiş olduğu rahatça söylenebilir.

4.4. Uzun, *belli* sözcüğüne de benzer biçimde yaklaşıyor: “*tuz-lu* sözcüğündeki izlenebilir türetim ilişkisi *belli* sözcüğünde yoktur; Türkçede *belli* sözcüğünün sergilediği tabansızlık...” (2004: 59, 63).

belli sözcüğünün kökü olan *bel*, çağdaş Türkçede kullanılmamakla birlikte Eski Türkçede iyi bilinen bir ad köküdür ve “iz, işaret” anlamlarına gelir (Clauson 1972, Erdal 1991).

4.5. Uzun yine eşzamanlı bir bakış açısıyla “Türkçede sayıca çok az olsalar da *göç*, *göç-*, *boya*, *boya-* çiftlerinde türetimin yönü belirsizdir.” (2006: 44) yargısında bulunuyor. Bilindiği gibi ad ve eylem köklerinin ayrılığı, Türkçenin ve ait olduğu Altay dilleri ailesinin belirleyici biçimsel özelliklerinden biridir. Eski Türkçede söz sonunda bulunan *-g* sesi çağdaş Türkiye Türkçesinde düştüğü için, bugün eşsesli duruma gelen kimi ad ve eylem kökleri Eski Türkçede kolayca ayrılabilir.

Böylece Türkiye Türkçesinde eşsesli (ve dolayısıyla türetimin yönü belirsiz gibi) görünen *boya-* ve *boya*, Eski Türkçede *bod-* “boyamak” > *bod-u-g* “boya” biçimleriyle kolayca ayrılırlar ve türetimin yönü açıkça görülür.

göç-, *göç* örneklerinde ise durum biraz daha farklıdır. İki elin parmağını geçmeyecek sayıda olsa da, Eski Türkçede aynı kökten ve eşsesli biçimler de bulunuyordu. *göç-* ve *göç* de bu çiftlerden biridir (bk. Tekin 1997a: 65).

² Clauson'da (1972) ve pek çok kaynakta *irga-* ve bunun edilgen biçimi olan *irgal-* bulunuyor ama *irgala-* eyleminin anlam ve yapı olarak *irga-* gövdesinden *-ala-* sıklık çatısı eki ile türemiş olması daha mümkün görünüyor.

4.6. Uzun, *gel-i-ver-*, *bak-a-kal-*, *al-a-bil-* ... gibi birleşik eylemlerde arada görünen ekin, bugün için tam bir boş biçimcik olduğu (2006: 66) görülmektedir.

Eşzamanlı bakış açıyla bile, arada görünen *ek*'in boş biçimcik değil, Türkçenin bugün de işlek olan *-a/-e* ulaş eki olduğu rahatça kanıtlanabilir. Eylem birleşikleri yanında *koşa koşa*, *güle güle* gibi ikilemelerde de karşımıza çokça çıkıyor (bk. Demir 1993, 1994).

Demircan aynı durumu bilinçli bir ses türetmesi olarak anlıyor ve böyle açıklamaya çalışıyor (1977: 47):

"...araya giren ses bir geçiş ünlüsünden çok bir başkalaştırma ünlüsü ya da bir ektir. *Bul*, *ver* ile *Buluver* anlatımları başka nasıl ayrılabilir."

Dillerde bilinçli ses değişimlerinin olamayacağı ve ses değişimlerinin yine seslik nedenlerle ortaya çıkabileceği gerçeğinin bir dilbilimci tarafından göz ardı ediliyor olması özellikle ilginçtir.

4.7. Demircan'ın bilinçli bir değişim olarak açıkladığı diğer bir durum da teklik üçüncü kişi iyelik ekinde karşımıza çıkan */s/* sesidir: "Ünlü ile biten adlarda */y/* ile */s/* iyelik-belirtme durumu ayrımını sağlamakta ise de *Kaynarca Dere-si* ve *Kaynarca Su-yu* örneklerinden bunun katı bir kural olmadığını, *s* yinelemesinden (*su-su*) kaçmak gerektiğinde */y/* kullanılabileceğini anlıyoruz" (Demircan 1977: 43).

Uzun için ise, bu gibi durumlarda neden başka bir ses değil de */s/* bulunduğu tümüyle anlaşılmazdır: "... neden */s/* olduğu açıklanamayan bir başka örnek yalnızca 3. kişi-tekil iyelik ekinin ünlü ile biten tabanlara eklenmesinde ortaya çıkan sestir" (Uzun 2006: 67).

Burada, öncelikle dillerde bilinçli ses değişimleri olmayacağı bilgisini yineledikten sonra, tarihsel bakış açısı ile */y/* ve */s/* seslerinin iyelik ve belirtmeyi ayırmak için kullanılmadığını, */s/* sesinin Ana Altayca dönemine ait bir çokluk ekinin kalıntısı olduğunu söyleyebiliriz: *Mo. eke* "anne" > *ekes* "anneler" vb. (Tekin 2005: 548).

Vurgulanması gereken bir diğer durum da Türkçede *su* adının iyelik çekiminin özel oluşudur: *su-m*, *su-n*, *su-su*, *su-muz*, *su-nuz* değil, *su-yum*, *su-yun*, *su-yu*, *su-yumuz*, *su-yunuz* (çokluk üçüncü kişi kurallı olarak *su-ları*).³

³ Benzer bir durum *ne* adının çekiminde de görülür: *ne-m* ~ *ne-yim*, *ne-n* ~ *ne-yin*.

Bu özel çekimin nedeni *su* adının Eski Türkçe *sub* biçiminden gelmesidir. *-b* sesinin kurallı olarak *-v*'ye değişmesi gerekirken (*eb* > *ev* gibi) *-y* üzerinden düşmüştür. Ancak bu *-y* sesi çekim sırasında yeniden ortaya çıkar (Tekin 2005: 548)..

4.8. "...*kumsal*, yeşil gibi bir iki sözcükte bulunan *-(s)Al* eki..." (Uzun 2006: 91).

Bu alıntıda Uzun'un verdiği yeşil örneği, *kumsal* kadar sağlam görünmüyor. Öncelikle *-(s)Al* ekinin (Uzun'da *-(s)Al*) eski olarak yalnız iki sözcükte bulunduğunu belirtmek gerekir: *kum-sal*, *dağ-sal*.

yeşil adı için genel kabul, yaş "ıslak" kökünden *-(I)l* ile türediğidir, *ard-ıl*, *kum-ul* vb. gibi.

Bir diğer görüş ise, Türkçede addan ad yapan *-(I)l* ekinin bulunmadığı; *yeşil*, *kızıl* gibi türevlerin *-sll* ekli *yaş-sıl*, *kız-sıl* gibi biçimlerden gelişmiş olduğudur (Erdal 1991: 100, Tekin 2004: 375 vd.).

4.9. Demircan *belirt-*, *karart-*, *kabart-* eylemlerinin *-r-* ve *-t-* olmak üzere iki ayrı ettirgenlik eki aldığını düşünüyor (2003: 34-35).

belgü, *kara* ve *kapa* ad oldukları için ettirgenlik eki alamazlar. Yazarın ettirgenlik eki olarak gördüğü *-(A)r-* addan geçişsiz eylemler türeten bir ektir ve Eski Türkçede oldukça işlektir. Çözümleme şöyle olmalıdır:

ET *belgü* "iz, işaret" > *belgü-r-* "belimek" > TT *beli-r-*

kara "siyah" > *kara-r-*

kapa "kaba, iri" > *kaba-r-*

Yazar, Açıktan gözleri *kara-r-dı* gibi tümcelerdeki eylemler için de şöyle diyor: "Bu eylemler edilgen özneli ama "geçişsiz" mi sayılacak? Öyle şey olur mu? ..." (dipnot 14)

Eski Türkçede *-(A)r* eki ile addan türemiş tüm eylemler geçişsizdir. Bugün Türkçede *suv-ar-*, *ev-er-*, *on-ar-* vb. gibi geçişli eylemlerde görünen *-(A)r-* eki ise artzamanlı olarak farklıdır ve Eski Türkçe biçimi *-gAr-*'dir:

suv-ar- "sulamak" < *sub-gar-* < *sub* "su"

ev-er- "evlendirmek" < *eb-ger-* < *eb* "ev"

Demircan "*-(A)r* renk sıfatlarından eylem türeten bir ektir, yargısı son derece yüzeysel kalıyor" diyorsa da zaten bu ekin *kız-ar-*, *mor-ar-*, *sar-ar-* vb. yanında eski ve yeni türevlerde renk adı dışında da eklendiği biliniyor:

TT *beli-r-* < *belgü* "iz, işaret"

TT *kaba-r-* < *kapa* "iri, kaba"

ET *ermegü-r* “tembel olmak” <*ermegü* “tembel”

ET *kadgu-r* “üzülmek” <*kadgu* “kaygı” vb. (Clauson 1972, Erdal 1991).

4.10. Tarihsel biçimbilgisi araştırmaları ile ulaşılan sonuçlar, Demircan’ın *kıl-ı* “yapıcı, yapan” < *kıl-guçı* (1996: 92) çözümlemesini *kıl-ı* <*kıl-ı-g-çı* biçiminde düzeltmemize olanak sağlıyor.

Eşzamanlı bakış açısıyla, *kılıcı* biçiminin, anlamsal ve sesbilgisel açıdan *kıl-guçı* ve *kıl-ı-g-çı* yapılarından gelişmiş olması aynı derece olası görünmekle birlikte, *kıl-guçı* > *kılıcı* gelişmesi durumunda rastlamamız gereken uzun ünlülü ara biçim *kılu:cı*’nın eksikliği, türetimin *kıl-ı-g-çı* > *kılıcı* olduğunu gösteriyor.

4.11. Demircan 1977’de yer alan çözümleme sorunları, kitabın yayımlandığı dönemde çok tartışılmış olduğu için⁴ buraya sadece birkaç örnek alınmıştır (s. 78, 84, 85, 87, 91):

or-tam değil *orta-m* < *orta*

yay-lım değil *yayl-ım* < *yayıl-ım* < *yayıl-*

em-zir- değil *em-iz-ir-* < *em-iz-* < *em-*

yadır-ga- değil *yad-ır-ga-* < *yat* “yabancı”

yağmur sözcüğü *yağmu-r* (s. 46) ve *yağ-mur* (s. 87) gibi iki ayrı biçimde çözümlenmiş. *yağ-mur* olmalı.

hay-van, *hın-zır* ve *mu-zır* sözcükleri Arapça, *şal-var* sözcüğü de Farça olduğu için *-van*, *-zır* ve *-var* ekleriyle türemiş olamazlar.

Tipik bir yanlış çözümleme örneği de Uzun 2006: 91’de yer alıyor: *ak-sak* değil *aksa-k* < *aksa-* olmalı (Clauson 1972, Erdal 1991).

4.12. Uzun’un “Bilindiği gibi emir kipi 1. tekil ve çoğul kişilerde çekimlenememektedir” (2004: 58) yargısı modern Türkiye Türkçesi için bir kabulden ibarettir. Tarihsel olarak Türkçede emir paradigması tamdır; birinci kişileri de vardır:

yap-ayım *yap-alım*

yap *yap-ın*

yap-sın *yap-sınlar*

Bu çekimdeki teklik ve çokluk birinci kişi *yap-ayım* ve *yap-alım*, bugün Türkiye Türkçesinde “kişi kendine emir veremez” mantığıyla *istek* veya

gönüllülük biçimleri olarak adlandırılırsalar da⁵ tarihsel olarak emirin birinci teklik ve çokluk biçimleridirler ve *-AyIn*, *-Allm* ekleri sırasıyla Eski Türkçe *-AyIn* ve *-Alln* biçimlerine giderler.

4.13. Uzun’a ait (2006: 100) şu kısa alıntıdaki bilgi eksikliği, eşzamanlı bakış açısıyla bile kolayca belirlenebilir: “... organ adına eklenme bazı ekler için tipiktir: *-sIl*: *ağız-sıl*, *damak-sıl*, *dudak-sıl*”.

-sIl ekinin sadece organ adlarına eklendiği görüşü doğru değildir. *var-sıl*, *yok-sul* gibi Türkçede yaygın kullanımı bulunan örnekler, Uzun’un vermiş olduğu *ağız-sıl*, *damak-sıl* gibi dilbilgisi terimlerinden daha yeni değildirler.

4.14. Özsoy (2002: 108, 113) A listesindeki sözcüklerin ölçünlü Türkçedeki söylenişlerinin B listesindeki gibi olduğunu söylüyor.

A	B
<i>içeceğim</i>	<i>iççe:m</i>
<i>gideceğim</i>	<i>gidce:m</i>
<i>alacağım</i>	<i>alca:m</i>
<i>bekleyecek</i>	<i>beklicek</i>

Bu söyleyişlerin nerede ve nasıl tespit edildiği belirtilmemiş. İstanbul ağzının esas alındığını düşünsek bile *içicem*, *gidicem*, *alıcım* ve *bekli:cek* söyleyişlerinin ölçünlü kabul edilmesi daha doğru görünüyor.

4.15. Hatiboğlu, Türkçenin en önemli ses benzeşmesinin ünlü uyumu olduğunu belirtir ve Aksan 1978: 12’den alıntılarla bu uyumun Türkçenin en eski ürünlerinden bu yana etkinliğini sürdürdüğünü öne sürer (2006: 37). Oysa *düzlük/yuvarlaklık uyumu* Türkçede en eski dönemlerden beri güçlü değildir; hatta sadece modern Türkçenin özelliğidir.

ET *bol-mış* “olmuş”, *yorı-ma-zun* “yürümesin”, EAT *bölig-i-nün* “bölüğünün”, *sevgü-si* “sevgisi”, *bildür-di* “bildirdi” vb.

4.16. Türkçede yaygın bir biçimsesbilgisel süreç olan *vurgusuz orta hece düşmesi* Uzun ve Özsoy’da şu şekilde anlatılıyor:

“İki heceli organ adları, ünlü ile başlayan ekler aldıklarında ortada kalan hecenin ünlüsünü düşürür” (Uzun 2006: 63).

“Türkçede ünsüz ile biten bazı sözcüklerde sözcük sonunda ve arkalarından ünsüz ile başlayan bir sonek geldiğinde son ünsüzden önce bir

⁴ Bk. dipnot 1.

⁵ Johanson (baskıda) birinci kişiler yanında üçüncü kişiyi de gönüllülük olarak adlandırır ve sadece ikinci kişilerde *emir*’i kabul eder.

ünlü yerleştirilir. Bu sözcüklere ünlü ile başlayan bir sonek eklendiğinde ise, ünlü yerleştirilmesi işlemi uygulanmaz.

akıl akıl-da akl-ı
gönülgönül-de gönl-ü” (Özsoy 2004: 126).

Yazarların belli özelliklerini öne çıkardığı bu biçimsesbilgisel süreç, bütün eklenme durumları dikkate alınarak şöyle tanımlanabilir:

İki heceli, ilk hecesi açık, kapalı olan ikinci hecesi dar ünlülerle kurulmuş sözcüklerin bu dar ünlüleri şu durumlarda sıfırla nöbetleşir:

a. Genellikle organ adları ünlü ile başlayan ekler alınca: *karın* > *karnı*, *burun* > *burnu* vb.

b. İkinci hece ünlüsü Türkçede türemiş olan alıntı sözcükler ünlü ile başlayan ekler alınca: *isim* > *ismi*, *hüküm* > *hükmü* vb.

c. İkinci hecesi *u*, *y*, *ğ* sesleri ile başlayan ve *r* ile kapanan eylem gövdeleri ünlüyle başlayan ekler alınca: *kavur* > *kavurul*-, *ayır* > *ayırıl*-, *bağır* > *bağırıl* vb. (*kavuş* > *kavuşak*, *yanıl* > *yanış*, *uyu* > *uyku* gibi kural dışı örnekler de görülebilir)

4.17. Dilbilimciler tarafından yazılmış dilbilgisi kitaplarında artzamanlı bilgi eksikliğinin en çok hissedildiği konulardan biri söz sonu *ötümlülük/ötümsüzlük*’tür. Türkiye Türkçesinde ünlü niceliğiyle yakından ilgili olan bu konunun ilkeleri daha 1902’de V. Grønbech’in doktora tezinde ortaya konulmuşsa da bu ilkeler Türkçe dilbilgisi kitaplarına girmeyi başaramamıştır. Talat Tekin’in elli yıllık meslek yaşamında en büyük mesaiyi ayırmış ve hakkında kitap yazmış olduğu (1995) uzun ünlüler ve buna bağlı *ötümlüleşme* konusuna Demircan, 1977’deki yayınında kısaca değinmiş (s. 56, dipnot 97) ve 1996’da biraz daha geniş yer vermişse de *ünlü uzunluğu* ve *ötümlülük/ötümsüzlük* arasındaki ilişkiyi gerektiği gibi anlatamamıştır.

Dilbilimciler tarafından yayımlanmış dört dilbilgisi kitabında (Demircan 1996: 77; Uzun 1996: 70, 77; Uzun 2006: 61; Özsoy 118-123) konu özetle şöyle veriliyor:

a. Türkçe sözcüklerde söz sonunda ötümlü ünsüz bulunmaz.

b. Alıntı sözcükler de bu kurala uyarlar: *mektub* > *mektup*, *metod* > *metot* vb.

c. Bu sözcükler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında söz sonundaki ötümsüz ünsüz ötümlüleştirebilir ancak bazı Türkçe ve alıntı sözcüklerde bu ötümlüleşme gerçekleşmez.

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında da aşağı yukarı bu biçimde anlatılan *ünlü niceliği* ve *ötümlülük/ötümsüzlük* konusunun ilkeleri Grønbech (1902) ve Tekin’e (1995) dayanılarak şöyle özetlenebilir:

a. Türkçe, Milat sıralarına tarihlenen Ana Türkçe döneminde uzun ünlüleri olan bir dildi.

b. Bugün Türkiye Türkçesinde bu uzunluğu koruyan iki sözcük vardır: *ya:rın* ve *ya:d el* deyimi içindeki *yat* “yabancı” sözcüğü.

c. Uzun ünlüler kısılırken seslik izler bırakmışlardır. Bunlardan biri de ötümlüleşmedir ve şu şekillerde gerçekleşir:

Bir grup *tek heceli* sözcükte, *ünlüleri aslında uzun olduğu için*, eklenme olmadan da söz sonundaki ünsüz ötümlüleştirmiştir:

ad “isim” < *a:t

sac “plaka halinde metal” < *sa:ç

od “ateş” < *o:t

yed- “yedekte götürmek” < *ye:t-

sığ < “derin değil” < *sı:k

çiğ “nem” < *çi:k

sög- “küfür etmek” < *sö:k

at “hayvan adı” < at

saç “kıl” < saç

ot < ot

yet- “kafi gelmek” < yet-

sık- “ezmek” < sık-

sök- “sökme” < sök-

Daha büyük bir grup *tek heceli* sözcükte ise, *ünlü uzunluğundan kaynaklanan ötümlüleşme* ancak eklenmede ortaya çıkar:

dip > dib-i < AT *tü:p

uç > uc-u < AT *u:ç

gök > göğ-ü < AT *kö:k

tat > tad-ı < AT *ta:t

adım “adım” < *a:t- “adım atmak”

sap > sap-ı

üç > üç-ü

kök > kök-ü

ot > ot-u

atım “atış” < at- “atmak,

fırlatmak”

(Özsoy’un (2004: 123) verdiği *ak* “beyaz” > *akı* gelişmesine bakmak yanıltıcıdır. Aynı kökten türemiş *ağar*- eylemi eski uzunluğa işaret ediyor).

Çok heceli Türkçe sözcüklerde söz sonu ötümsüz ünsüzlerin eklenmede ötümlüleşmesi genel bir kuraldır ve *ünlü uzunluğuyla ilgisi yoktur*: *ağaç* > *ağacı*, *bıyık* > *bıyığı* vb.

-t ekiyle türemiş yeni sözcüklerde bu ötümlüleşme düzenli değildir: *yap* > *yapıtı*, *an* > *anıtı* vb.

Alıntılardaki durum ise çok genel olarak dört başlıkta ifade edilebilir:

a. Verici dildeki söz sonu ötümlü ünsüz alıcı dilde ötümsüzleşmişken, eklenmede, bir ünlüden önce yeniden ötümlüleştirebilir: *ceb* > *cep* > *ceb-i* vb.

b. Verici dildeki söz sonu ötümlü ünsüz alıcı dilde her durumda ötümsüz kalabilir: *habb* > *hap* > *hap-ı* vb.

c. Verici dildeki söz sonu ötümsüz ünsüz alıcı dilde her durumda ötümsüzlüğünü koruyabilir: *type* > *tip* > *tip-i* vb.

Veya *evra:k* > *evrak* > *evrak-ı* ~ *evrağ-ı* örneğinde olduğu gibi bir ünlüden önce hem ötümlü hem ötümsüz olabilir.

d. Verici dildeki söz sonu ötümsüz ünsüz alıcı dilde, ünlü öncesi olmayan durumda ötümsüzlüğünü korurken, eklenmede, bir ünlüden önce ötümlüleşir: *sokak* > *sokak* > *sokağ-ı* vb.

4.18. Özsoy (2004: 122), Arapça kökenli iki sözcükteki ötümlüleşmenin nedenini şöyle açıklıyor: “Son sesi /k/ olan ve son ünlüsü kısa olan alıntı sözcüklere ünlü ile başlayan bir sonekin geldiği durumlarda /k/ sesi düşer⁶: *erzak* > *erzağ-a*, *leylak* > *leylağ-a*”.

Bu Arapça sözcüklerin ünlüleri kısa değil uzun’dur. Alıntı sözcüklerdeki söz sonu ötümlüleşme ünlü niceliğinden çok kullanım sıklığından kaynaklanan Türkçeleştirme eğilimi ile ilgilidir.

4.19. Özsoy (2004: 109) -r düşmesi ile ilgili olarak özetle şu açıklamayı yapıyor: “-Iyor ekinin son sesi olan /r/ hızlı konuşmada çoğunlukla düşer: *geliyo*.”

Bu olay 2. tekil ve çoğul kişi ekinden önce de gerçekleşir: *geliyosun*, *geliyosunuz*”.

Burada daha basit ve eksiksiz bir anlatım şu olabilir: -Iyor ekinin son sesi olan /r/ söz sonunda ve ünsüzden önce düşebilir. Böylece çokluk üçüncü kişi *geliyolar* gibi durumlar da gözden kaçırılmamış olur.

4.20. Uzun, “Ali okulda, Ali öğretmen, Ali hasta” gibi cümlelerle ilgili olarak şu yargıda bulunuyor: “Bu tümceler tıpkı diğer tümceler gibi yüklemcil ögesi eylem olan tümcelerdir. Bu eylem i- eylemidir ...” (2004: 84).

Türkçede bildirme yalnız *er-* eyleminden gelen *i-* ile yapılmıyor. *tur-* eyleminin geniş zaman çekiminden gelişen *-Dir* bildirme eki de vardır ve yukarıdaki tümcelerde *-Dir* sözkonusudur.

4.21. “Moğolca bir Türk dili olduğuna göre...” (Demircan 1977: 45)

Moğolca tabii ki bir Türk dili değildir; hatta Altay dil ailesinin varlığı üzerinde görüş birliği oluşmadığı için, Moğolcanın Türkçeyle akrabalığı bile tartışmalıdır.

4.22. Türkçenin tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilgisi altyapısının eksikliği en çok ağız araştırmalarında ortaya çıkıyor. Dilbilimcilerin yaptığı ağız incelemelerinde de Türkologlar tarafından yapılan pek çok incelemede olduğu gibi ölçünlü Türkçenin temel alındığı görünüyor. Dilsel gerçeklik açısından ölçünlü Türkçenin de herhangi bir varyanttan farklı olmadığı göz önüne alınmıyor ve değişimler ölçünlü Türkçeye göre tanımlanıyor. Kıbrıs ağızı üzerine yapılmış iki araştırmadan:

Boztaş (1991: 13) TT *ie* > Kıbrıs Ağızı *ee benzeşmesi* başlığı altında *giyecek* > *geyecek*; *yiyecek* > *yeyceg*; *yine* > *gene* örneklerini sıralamıştır. Sözcüklerin Eski Türkçe biçimleri sırasıyla *ked-*, *ye-*, *yana* olduğuna göre Kıbrıs ağızına ait örnekler daha eskicidir.

Aynı şekilde *ae* > *aa benzeşmesi* için verdiği *kardeş* > *gardaş*; *benzeşmezlik* için verdiği *yürü-* > *yörü-*, *büyü-* > *böyü-*; *genizsel benzeşim* için verdiği *bana* > *baña*, *gönül* > *gönül*, *muşamba* > *muşamma* ve iç türeme için verdiği *tavşan* > *tavışan*, *yalnız* > *yalıñız varmış* > *varımış* (s. 13-15) örneklerinde de Arapça *muşamma*’ hariç, Eski Türkçe biçimler yine sırasıyla *karındaş*, *yor-*, *bedü-*, *baña*, *könül*, *tabışgan*, *yalıñuz* ve *bar ermiş* olduğu için Kıbrıs ağızı Türkiye Türkçesinden daha eski biçimlere sahiptir.

Benzer bir yaklaşım da Vancı 1990’da görülüyor. Yazarın ünlü türemesi başlığı altında verdiği *neyse* > *neyisa*’nın Eski Türkçe biçimi *ne erse*; *p* > *b değişimi* başlığı altında verdiği *mektup* > *mektub* örneğinin orijinal biçimi de zaten Arapça *mektu:b*’dur (s. 247).

Vancı’nın *z* > *g değişimi* için örnek olarak verdiği *gideriz* > *giderig*, *okuyoruz* > *okuyorug* (s. 248) sözcüklerinde ise ses değişimi değil farklı ek seçimi sözkonusudur. *gideriz*, *okuyoruz* ile *giderig*, *okuyorug* biçimlerinin farklı kişi ekleri aldıkları açıktır. Ayrıca *z* > *g* değişimi dilbilimsel olarak da imkansızdır.

5. Terimler

Türkologlarca üretilmiş dilbilgisi yayınlarında kullanılan terimler, alan içinden ve dışından, özellikle de dilbilimciler tarafından yoğun eleştirilere uğramaktadır (ör. İmer 2000: 43-44). Bu eleştiriler, sözkonusu terimlerin bilimsel ölçütlere uygun olmadıkları, iç tutarlılıklarının bulunmadığı, aynı durum için farklı seçeneklerin kullanıldığı vb. gibi noktalarda yoğunlaşır. Dilbilimcilerin Türkologlardan farklı terimler kullanmaları anlaşılır olmakla birlikte, benzer sorunlara dilbilim yayınlarında da rastlamak mümkündür.

⁶ Özsoy’un burada *düşme* terimi ile anlattığı *ötümlüleşme*’dir.

Örneğin D. Aksan, Türkologların dilbilim bilmeyişlerinin yarattığı sorunlardan söz ettiği bir yazısında "Sert sessiz, yumuşak sessiz, kalın ünlü, ince ünlü gibi, dilbilimde hiç kullanılmayan ve bilimsel ölçütlere uymayan terimlerle karşılaşmaktadır" (1997: 3) derken, 2006 tarihli *Dilbilim* kitabında ön/art ünlü yerine kalın/ince ünlü, önlük/arlık uyumu yerine büyük/küçük ünlü uyumu terimleri kullanılabilmektedir (Hatiboğlu 2006: 37). Aynı şekilde, 2003 tarihli bir dilbilim kurultayı bildirisinde, Arap harfli Türkçe metinlerde, Türkçeye özgü geniz n'sini göstermek için kullanılan harfe sağır kef denilmektedir (Taneri 2003: 417).

Ortak terimlerin kullanılmayışı dilbilim yayınlarında da gözlenebilir bir durumdur. Örneklendirmek gerekirse; *fonetik* ve *fonoloji* terimlerinin Türkçe karşılıkları olarak sırasıyla *sesbilgisi/sesbilim* yanında *sesbilim/sesbilgisi* de kullanılabilmekte ve bu durum en çok dilbilimciler tarafından eleştirilmektedir. Örneğin bk. Topbaş-Kopkallı 1994. Hatiboğlu da dilbilimin bu iki alanının Türkçedeki kullanımının sorunlu ve çelişkili olduğunu belirterek literatürdeki farklı kullanımları topluca vermiştir (2006: 15, dipnot 1 ve 2). Farklı kullanımlar için ayrıca Tosun 1980: 57, Aksan 2000: 9 ve Kıran 2001: 133'e de bakılabilir.

dolap-tan gibi örneklerdeki biçimsesbilgisel süreç, çoğu dilbilimci tarafından *ötüm uyumu* veya *ünsüz uyumu* olarak adlandırılırken *benzeşme* terimine de rastlanıyor (Hatiboğlu 2006: 35).

Yaygın olarak kullanılan *ötümlüleşme*, *dar ünlü*, *geniş ünlü*, *ünlü türemesi*, *ünlü daralması* terimleri yerine, örneğin Özsoy, 2004'te sırasıyla *düşme*, *kapalı ünlü*, *açık ünlü*, *ünlü yerleştirmesi* (*fikr* > *fikir*), *ünlü yükselmesi* (*bekle-yecek* > *bekli-yecek*) terimlerini kullanmaktadır.

bağlama ünlüsü/ünsüzü, *geçiş ünlüsü/ünsüzü*, *yardımcı ses*, *koruyucu ünlüsü* gibi yaygın seçenekler yanında *tampon ses* terimi de görülebiliyor (Taneri 2003: 415).

Farklı bakış açıları da aynı durumun farklı adlandırılmasına neden olabilmektedir. Örneğin, /y/, /s/, /n/ ögeleri, *masa-y-a*, *masa-s-ı*, *Ali-n-in* dizisine bakılarak genelde *türeme* sayılıyorsa da, *okul-a*, *kalem-i*, *Ahmet-in* dizisine bakılarak /y/, /s/, /n/ *düşürmesi* olarak da adlandırılabilir (Özsoy 2004:103).

Verilen durumla, kullanılan terimin örtüşmediği örnekler de görülebilir: *ince ünlülerin kaynaşması* (Kıbrıs ağzında): *mendil* > *mandil*, *gazete* > *gazedda* (Vancı 1990: 246).

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1997), "Türkçe Çalışmalarında Dilbilim", 25. Yıl Yazıları, 1972-1997, s. 1-4, (yayına haz. A. Kocaman), HÜ, İngiliz Dilbilimi Bölümü: Ankara.
- Aksan, Doğan (2000), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 2. cilt, 2. baskı, TDK: Ankara.
- Boztaş, İsmail (1991), "Kıbrıs Ağzında Sesbiçimbilgisel Değişmeler", DA, 1991, Ankara.
- Clauson, Sir. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press: Oxford.
- Demir, Nurettin (1993), *Postverbien im Türkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts.* (= Turcologica Serisi, Band 17), Wiesbaden.
- Demir, Nurettin (1994), "Birleşik Fiillerin Vurgusu Hakkında. -iver- Şeklinin Görevlerinin Tespitinde Vurgunun Rolü", TDAYB, 83-94.
- Demircan, Ömer (1977), *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, TDK: Ankara.
- Demircan, Ömer (1996), *Türkçenin Sessizimi*, Der Yayınları: İstanbul.
- Demircan, Ömer (2003), *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayıncılık: İstanbul.
- Doerfer, Gerhard (1984), "Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler" [= "Gedanken zur Gestaltung eines idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs, OLZ, LXVI 9/10 (1971): 437-454, sütunlar], *Türk Dili*, sayı 392-93, s. 366-374.
- Eker, Süer (2006), *Çağdaş Türk Dili*, 4. baskı, Grafiker: Ankara.
- Ercilasun, A. Bican vd., (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yay.: Ankara.
- Marcel Erdal (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I, II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Grønbech, Wilhelm (1902), *Forstudier til Turkisk Lydhistorie*, Kopenhagen.
- Hatiboğlu, Çiler (2006), "Sesbilgisi (Phonetics) ve Sesbilim (Phonology)", *Dilbilim*, s. 15-42, (Ed. Ahmet Kocaman), Dil Derneği yay.: Ankara.
- İmer, Kamile (2000), "Türkoloji ve Dilbilim İlişkisi", *Zarf*, 1: 41-46.
- Johanson, Lars (baskıda), "Diskontinuität in der Entwicklung des Türkischen: Aufstieg und Niedergang des osmanischen Optativs".
- Kıran, Zeynel, A. (Eziler) Kıran (2001), *Dilbilime Giriş*, Seçkin yay., Ankara.
- Kocaman, Ahmet (2000), "Dilbilim ve Türkçe Dilbilgisi Kitaplarındaki Kimi Sorunlar Üzerine", *Zarf*, 2000: 1: 47-53.
- Özsoy, Sumru (2004), *Türkçenin Yapısı-I Sesbilimi*, BÜ yay., İstanbul.

- Sezer, Ayhan (1990), "Türkçe Öğretiminde Dilbilimin Yeri", *Dilbilim Yazıları*, 1990: 39-49, Usem yay.: Ankara.
- Taneri, Mübeccel (2003), "Türk Dili Tarihi'nde Ön-Nazal Patlamalılar Serisi Varsayımına İlişkin Kanıtlar", *XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, s. 407-418, HÜ yay.: Ankara.
- Tekin, Talat (1975), *Ana Türkçede Asli Uzun Ünlüler*, HÜ yay.: Ankara.
- Tekin, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg: Ankara.
- Tekin, Talat (1997a), "Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri", *Türkoloji Eleştirileri*, s. 50-66, Simurg: Ankara.
- Tekin, Talat (1997b), "Bir TDK Yayını Üzerine", *Türkoloji Eleştirileri*, s. 169-182, Simurg: Ankara.
- Tekin, Talat (2004), "Old Turkic Word Formation Üzerine Notlar", *Makaleler II*, yay. Emine Yılmaz, N. Demir, Öncü: Ankara.
- Tekin, Talat (2005), "Türkçe'de Kaynaştırma Sesleri", *Makaleler 3*, yay. Emine Yılmaz, N. Demir, Grafiker: Ankara.
- Topbaş, Seyhun, Handan Kopkallı (1994), "'Sesbilim' ve 'Sesbilgisi' Terimleri Üzerine", *DA*, 1994: 310-322.
- Tosun, Cengiz (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları*, TDK: Ankara.
- Uzun, N. Engin (2004), *Dilbilgisinin Temel Kavramları, Türkçe Üzerine Tartışmalar*, TDA, 39, İstanbul.
- Uzun, N. Engin (2006), *Biçimbilim, Temel Kavramlar*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Vancı, Ülker (1990), "Kıbrıs Ağzının Ses, Yapı ve İfade Özellikleri", *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, s. 243-256, BÜ yay., İstanbul.
- Vardar, Berke (1982), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, TDK: Ankara.
- Yılmaz-Önder, S. (2003), "Türk Dillerinde Sayı Sistemi", *Studies on Turkish Linguistics* 485-494, BÜ yay.: İstanbul.

YAYIN TANITIM

Emine TUĞCU*

(*Türk Edebiyatı Tarihi*, Editörler: Talât S. Halman, Osman Horata, Mehmet Kalpaklı, Yakup Çelik, Ramazan Korkmaz, Öcal Oğuz, Nurettin Demir, Ankara KTB Yay., 4 cilt

Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Bilkent Üniversitesi'nce ortaklaşa hazırlanan dört ciltlik *Türk Edebiyatı Tarihi* geçtiğimiz ay yayımlandı. Türk edebiyat tarihi yazımında bu eser, farklı üniversitelerde ve kurumlarda çalışan sosyal bilimcileri buluşturmasıyla bir ilki oluşturmaktadır. Eserin editörlüğünü Bilkent Üniversitesi'nden Talât Sait Halman (genel editör), Hacettepe Üniversitesi'nden Osman Horata (genel editör yardımcısı), Bilkent Üniversitesi'nden Mehmet Kalpaklı (Eski Edebiyat), Başkent Üniversitesi'nden Yakup Çelik ve Fırat Üniversitesi'nden Ramazan Korkmaz (Yeni Edebiyat), Gazi Üniversitesi'nden Öcal Oğuz (Halk Edebiyatı) ve Başkent Üniversitesi'nden Nurettin Demir (Dil) üstlenmiş. Şimdiye kadar yazılmış edebiyat tarihlerindeki boşluğu doldurmayı hedefleyen *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin amacını Talat S. Halman, sunuş yazısında şu sözlerle ortaya koymaktadır:

'Bu uzun ömürlü, geniş kapsamlı, çok çeşitli edebiyatın doğuşundan günümüze kadar serüvenini inceleyen bir tarih çalışması zorunlu olmuştu. XIX. yüzyıl sonlarından beri bu konuda değişik açılardan başarılı birçok eser yayımlandığı doğrudur. Bunların çoğu öncü ve özgün, daha sonrakilerin bazıları da birbirinin tekrarı gibiydi. Hemen hepsinin belirgin yanı, edebiyatı anlatmaktan pek öteye geçmemesiydi. Oysa artık gerekli olan, Türk edebiyatını yorumsal, eleştirel yöntemlerle değerlendirmektir (17).'

Bu çalışmaya yurt içi ve yurt dışından kendi sahasında uzman 89 yazar, 127 yazıyla katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde yer alan makalelerin üslup ve içerik bakımından aynı standartta olmadığı görülecektir. Bu noktadan hareketle Halman, kolektif çalışmaların zorluğu üzerinde durarak, bu çalışmada üslup birliğine gidilmediğini, her yazarın estetik tercihlerine, tarih ve kültürle ilişkili yargılarına müdahale edilmeksizin saygı gösterildiğini belirtmektedir (18). Halman'ın şu sözleri, hazırlanan eserin dili hakkında gereken ipuçlarını da vermektedir:

Kurul, elbette, tutarlı bir redaksiyon sağlamak için elinden geleni yaptı ama, üslup birliğine yönelmedi. Eski ve yeni kelimeler ve terimler bakımından da yazarların

* Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA, e-posta: etugcu@baskent.edu.tr